

Початок вересня цього ж року. Петро I у Смоленську, звідси він посилав Меншикова взяти столицю Гетьманщини [1,71].

Січень-лютий 1709 р. Цар у Сумах. Потім – до середини квітня – у Воронежі. 4 червня Петро I прибув до Полтави.

Усі вищезгадані населені пункти знаходяться далеко від України. Таку інформацію надають російські дослідники.

У серпні 1707 р. цар прибув до Києва, але до нашого міста не заїжджав.

А як показує тодішню ситуацію відомий дослідник українського козацтва Д. І. Яворницький? У т. III «Історії запорізьких козаків», виданій у Києві, читаємо: «Цар Петро Олексійович липня 4 дня проїхав у місто Київ і провів у ньому півтора місяці. Щоби дати відсіч ворогу на випадок його походу на Київ, цар серпня 15 дня заклав фортецю під Печерським монастирем і для проведення земляних робіт визначив малоросійських козаків» [6, 269]. Тут мова йде про 1706 р.

А де потім перебував цар? У тому ж томі читаємо: «Сам цар Петро Олексійович протягом усього цього часу з 26 жовтня 1708 року по 1 червня 1709 року знаходився в різних місцях: в містечку Погребках (поблизу Сосниці), в містечку Воронежі (поблизу Глухова), в Глухові, Лебедині, Сумах, Охтирці, Белгороді, Азові, Троїцькому, місті Воронеж і, нарешті, в стані під Полтавою» [6, 285]. Цю інформацію підтверджує й російський історик А. В. Буганов.

Отже, з усього вище сказаного випливає, що цар Петро I напередодні Полтавської битви в Переяславі не був.

Джерела та література

1. Буганов В. И., Буганов А. В. Полководцы XVIII ст. – М.: «Патриот», 1992.
2. История Северной войны. 1700-1721 гг. – М.: «Наука», 1987.
3. Молчанов Н. Н. Дипломатия Петра Первого. – М.: «Международные отношения», 1986.
4. Письма Петра Великого. – Т. 5. – Спб., 1907.
5. Сікорський М. І., Швидкий Д. Т. На землі Переяславській. – К., 1983.
6. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. – Т. III. – К.: «Наукова думка», 1991.

Ольга Пискун (Чигирин), завідувачка відділу
"Музей Богдана Хмельницького" Національного
історико-культурного заповідника «Чигирин»

Генеральний обозний Війська Запорозького - І.Чернята

У середині XVII ст. на карті Східної Європи з'явилась молода українська держава, її творцем і основою стала козащина. Керівництво державою здійснювала старшина, до якої входила еліта українського народу -

найкращі представники козацтва, міщанства, шляхти. Як висловився Іван Крип'якевич: "...це завзяте неуступливе покоління проявляло героїчні зусилля, однією рукою відбиваючись від ворогів, другою організовуючи життя країни..." [7, 365].

Деякі з них залишили про себе багато відомостей в історії, про інших маємо лише поодинокі згадки, та значення їхньої діяльності від цього не зменшується.

Поряд з іменами таких видатних сподвижників Богдана Хмельницького як Максим Кривоніс, Данило Нечай, Іван Богун, Іван Виговський по праву стоїть ім'я генерального обозного Івана Черняти (Чорноти, Чорняти), "старинного" козака [12, 204], непримиримого ворога польської шляхти. За словами літописця Григорія Граб'янки, він був одним із "найславніших" помічників гетьмана [10, 49], "грізним тираном" називали його польські комісари [2, 120], третім видатним порадником Богдана Хмельницького після Ф.Вешняка та Ф.Джелалія вважав його історик Іван Крип'якевич [9, 129].

Однак вивчення цієї персоналії залишилось поза увагою істориків. Пов'язано це перш за все з відсутністю достатньої кількості історичних джерел, адже перебував Іван Чернята в полі зору бурхливого історичного життя лише 2 роки.

Про його діяльність до 1648 р. знаємо мало. Історик Н.Яковенко вважає, що походив Іван Чернята з дрібношляхетського роду Буцнів-Чарнот, мешканців Барського староства [14, 204]. За свідченням дослідника В.Кривошеї, він міг бути вихідцем з Уманщини, адже в Уманському полку в козацькому середовищі за реєстром 1649 р. зафіксовані якісь його родичі Іван Чарнота в Бузівській сотні, Андрушко, Фесько – в Бабанській, Матей в Кочубіївській, Михайло - в Іванській, Панас – в Кислянській [8,95]. Ймовірно, напередодні національно-визвольних змагань Чернята служив у реєстровому війську, був особисто знайомий з Богданом Хмельницьким, адже на початку Національної революції він зайняв чи не найвищу після гетьмана посаду в козацькому війську. Отже, за його плечима уже стояв чималий військовий досвід.

Історичні джерела не донесли до нас відомостей коли Іван Чернята приєднався до повстанців і чи брав участь у Жовтоводській та Корсунській битвах. За свідченнями літописця Самійла Величка, після перших перемог над поляками Богдан Хмельницький у травні-червні 1648 р. провів реорганізацію війська: "призначив... полковників та іншу старшину ладнав, як годиться, гармати та інше обозове знадіб'я..." [1,83]. Можливо, саме тоді генеральним обозним Війська Запорозького став Іван Чернята. Разом з іншою генеральною старшиною Чернята вписаний у Реєстрі Війська Запорозького до Чигиринського полку. Його ім'я стоїть одразу після імен гетьмана Б.Хмельницького та його сина Тимоша [11, 27].

Посада генерального обозного була однією з найвищих у козацькому війську. Особливо її роль зростала у період бойових дій. В руках генерального обозного зосереджувалися найважливіші організаційні справи: керівництво військовим обозом, устаткування та укріплення табору, командування артилерією - одним з головних підрозділів Війська

Запорозького. Отже, її повинна була займати людина, яка користувалась особливою довірою гетьмана, яку добре знали у війську, яка була талановитим організатором, умілим дипломатом.

У безпосередні обов'язки генерального обозного Івана Черняти входило керівництво артилерією у війську Б.Хмельницького, особливо тією, що була переведена у резерв головного командування. Посланець А.Кисіля до Б.Хмельницького П.Ласка зазначав, що в Чигирині в червні-липні 1648 р. зосереджувалось 10 тис. війська і 74 гармати [2, 46]. Очевидно, легкі гармати були розподілені між полками (по 6-7 у кожному), а важкі залишилися в Чигирині при гетьмані (їх кількість протягом війни коливалася від 24 до 30 шт.) [5,88]. У розпорядженні генерального обозного були гарматний осавул, писар, хорунжий. За Івана Черняти ці посади займали Петро Дорошенко (писар гарматний), Василь Томіленко (гарматний хорунжий) [11, 27], люди, які мали глибоке козацьке коріння. Про сувору дисципліну та організацію в козацькій артилерії свідчать польські очевидці, які побували у Б.Хмельницького в лютому 1649 р.: "На свої гармати козаки не допускали нікого дивитися, а хто проходив близько, того хапали, приковували до гармат і били, що сталося і з деякими з наших людей..." [2, 120].

За своїми поглядами Чернята належав до групи старшин, вороже налаштованих до шляхетської Польщі, які порятунок для України вбачали у союзі з Московською державою [14, 204]. Свої антишляхетські настрої Іван Чернята виявив у гострих виступах проти польських комісарів у Переяславі в лютому 1649 р. "...не радив би й не раджу йому (гетьману-авт.) відпускати пташок з клітки: якби я був не хворий, то не знаю, якби ви по здорову пішли звідси!" [2, 120]. Після смерті польського короля Володислава IV, Б.Хмельницький звернувся, як свідчить Григорій Граб'янка, до своїх "найславніших полковників" Івана Черняти, Максима Кривоноса, Небаби, Нечая і почав "раду радити, як далі воювати". Всі вони висловились за продовження війни з Польщею і вимагали, щоб він "і булаву, і бунчук, тулумбаси й гармати своєю відвагою та мечем своїм у гетьманів польських забрав..." [10,50]. Це ще раз підтвердило непримиренність "старинної" козацької старшини до польської шляхти.

У битві під Пилявцями Іван Чернята керував центральними частинами козацького війська (лівим крилом командував полковник Півторакожух, правим – Кривоніс). Козаки під його командуванням уміло вели фронтальні бої, підходили спеціально підготовленими ровами під польські застави, з'являлися несподівано, обстрілювали їх з ровів, та зникали назад, щоб вдарити на поляків вогнем у іншому місці. В такий спосіб, упродовж одного дня «самопальники» Черняти знищили декілька хоругов князя Корецького і хоругву Ляща [13, 97]. Дякуючи військовому мистецтву козацьких ватажків, українські війська зуміли отримати блискучу перемогу у битві під Пилявцями - були визволені Волинь і Поділля. Армія Хмельницького рушила на Львів, а далі - на Замостя, облога якого тривала впродовж 6-21 листопада. Місто неодноразово штурмувалося. Під час одного з таких

штурмів Іван Чернята був поранений кулею в ногу [4, 99]. Доки велися переговори з городянами Замостя про викуп та проходили вибори нового короля (17 листопада ним став Ян Казимир), козацьке військо помалу зменшувалося. Частина повстанців, вдовольнившись захопленою здобиччю, самовільно рушила додому, решта потерпала від втоми, холоду й голоду. Частина поміркованої старшини за цих умов продовження війни вважала безперспективним і висловилися за переговори з новообраним королем, їх підтримав гетьман. До Варшави рушило посольство з умовами миру. Іван Чернята, радикально настроєний проти Польщі, докоряв Хмельницькому за це, наполягаючи на продовженні військових дій з Річчю Посполитою [4, 99].

Окрім виконання завдань, пов'язаних з військовою організацією, Іван Чернята брав участь у церемоніалах прийому іноземних посольств [2, 150]. В листопаді 1648 р. під Замостям він особисто зустрів королевського секретаря Смяровського за дорученням хворого гетьмана [12, 178]. Ось як це описав сам Смяровський: «Перед самим двором Хмельницького виїхав обозний Чорнота з кількома стами козаків, на гарних і гарно прибораних конях і звиняв Хмельницького, що він через слабкість здоров'я не міг виїхати сам, але свою особу — казав — висилає через мене, вітаючи вашу милість...» [3].

Відомо, що генеральний обозний Іван Чернята брав участь у військовій кампанії літа 1649 р., зокрема під Збаражем, де був залишений Б.Хмельницьким для командування облогою міста [9, 120]. Тільки підписання Зборівського договору 1649 р. врятувало від повного розгрому польські війська, оточені у Збаражі.

Одним із пунктів договору було скорочення козацького війська до 40 тис. чоловік. Виконання цієї умови Б.Хмельницьким навіть поляки вважали неможливим "...до того казалось трудним из несколько сот тысяч возставших хлопов столь малое число признать козаками..." [6,367].

Реєстр Війська Запорозького мала підготувати гетьманська адміністрація, а керівництво його підготовкою покладалось на генерального обозного. Про це свідчить запис у статейному списку, який зробив російський посол Г.Неронов зі слів переяславського полковника Федора Лободи, що гетьман "обозного де своего Ивана Черняту и полковников послан по обе стороны Днепра во все города Войска Запорозького переписывать казаков, сколько в котором городе быть казакам..." [2,264]. Написання Реєстру тяглося кілька місяців, ідучи з великими ускладненнями. Зокрема у грудні 1649 р. частина козаків, що до нього не потрапила, підступила до Чигирина, погрожуючи гетьману розправою [14, 188], по всій Україні спалахнула ціла низка антигетьманських повстань. Можливо, в одній із цих сутичок загинув і генеральний обозний Іван Чернята, тому що з цього часу його ім'я зникає з історичної арени. Пізніше, на сеймі у Варшаві, де був представлений Реєстр поляки дивувалися, як Б.Хмельницький зміг виконати цей пункт Зборівського договору і визнавали, що "...в этом деле он выказал столько ума и сообразительности..., что умел совершить то, что обещал, хотя дело всем казалось невозможным" [6, 367]. Та звісно, за

безпосереднім виконанням наказу гетьмана стояла робота цілого ряду освічених та висококваліфікованих представників апарату козацького управління: генерального обозного Івана Черняти, генерального писаря Івана Виговського, гарматного писаря Петра Дорошенка та багато інших [11, 494].

На жаль, більше відомостей про одного з найближчих соратників Б.Хмельницького початку Визвольної війни не маємо. У 1650 р. у статейному списку посла російського уряду Унковського до Б.Хмельницького на посаді генерального обозного бачимо Федора Коробку [2, 426].

Ймовірно, наприкінці 1649 – на поч.1650 рр. життя Івана Черняти обірвалося. Звичайно, за відсутності достатньої кількості джерел, розповідь про талановитого керівника новоствореної Української держави далеко неповна, робота по вивченню життя та діяльності сподвижників гетьмана Б.Хмельницького буде продовжуватись.

Література

1. Величко С. Літопис. —К., 1991.—Т.І.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах.—Т.П.—М., 1993.
3. Грушевський М. Історія України-Руси.—Т.VIII.—Інтернет ресурс. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur81208.htm>.
4. Грушевський М. Історія України-Руси.—Т.VIII.—К., 1995
5. Грушевський М. Історія України-Руси.—Т.IX-2. —К., 1997.
6. Дневник Станислава Освецима //Киевская старина.—Февраль.—1882.
7. Історія Українського війська.—Т.І.—К., 1994.
8. Кривошея В.В. Козацька еліта гетьманщини. Інтернет ресурс. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_34/Gileya34/I1_doc.pdf.
9. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький.—Львів, 1990.
10. Літопис гадацького полковника Григорія Грабянки.—К., 1992.
11. Реєстр Війська Запорозького.—К., 1995.
12. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький.—К., 1995.
13. Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького. – Львів, 1994.
14. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.—К., 1997.

Назар Лавріненко (с. Івківці, Чигиринський район, Черкаська обл.),
кандидат історичних наук

Загадки зображення Максима Залізняка

“Хай милує нас Аллах! Ті, котрі не бачили цього бритоголового народу, навіть великі тлумачі релігії не можуть знати, яка душа цих ворогів общини Мухаммеда та інших народів. Ступивши до їх країни у середині місяці мухаррема (жовтня), ми проїздили нею з молитвами; “О Господи, спаси нас від їх злоби! Амінь!» Адже одного разу ... я, нікчемний, хопив лиха від цих лиходійів та бачив, як вони воюють і б'ються».

Евлія Чалєбі “Сейахатнаме”